

**YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİNDE SOSYAL HAYATIN
YANSIMALARI**

The Reflections of Social Life in the Yusuf u Züleyha Masnawis

Melike Gökcan TÜRKDOĞAN*

ÖZ

Yusuf u Züleyha hikâyesinin Türk edebiyatında ilk örnekleri XIII. yüzyılda, Câmi'nin mesnevisinin tercümeleriyle görülmeye başlamıştır. İlk Türkçe mesnevi olan, Ali'nin "Kıssa-i Yusuf"undan itibaren XIX. yüzyıla kadar yazılan eserler Osmanlı devletinin kuruluş, yükseliş ve gerileme dönemlerini içine alan uzun bir sürece yayılmaktadır.

İncelenen mesnevilerde, şairlerin, Kısas-ı Enbiya, Kur'an ve Tevrat anlatılarına dayanarak, Mısır devlet idaresi ve sosyal hayatından tespit ettikleri tarihi kesitleri kendi dönemlerinin perspektifinden bakarak yorumladıkları gözlemlenmektedir. Bu da üç bin yıllık kadim kıssanın içinde erken ve geç dönem Osmanlı yaşantısının izlerini görünür kılmaktadır.

Kur'an ve Tevrat'ta çizilen "Hükümdar", "Aziz" tiplerine Osmanlı şair/devlet adamlarının yorumunun katılması; Kadim Mısır saray ve toplum yaşantısına Osmanlı geleneğinin içinden bir yaklaşımın varlığı da, Yusuf u Züleyha mesnevilerindeki sosyal yapı özelliklerini zenginleştirmektedir.

Bu çalışmada Ali, Sule Fakih, Darir, Hamdi, Kemal Paşazâde, Taşlıcalı Yahya, Şerifi ve Esad'ın eserlerinden hareketle devlet idaresi, hukuk, mimari, ticaret, evlilik- aile ilişkileri gibi sosyal hayatın yapısını belirleyen temel dinamikler karşılaştırmalı olarak işlenecektir.

Anahtar Sözcükler: Yusuf kıssası, sosyal yaşam, devlet yönetimi, hukuk, mimari, evlilik, ticaret.

ABSTRACT

In Turkish literature, initial examples of the tale of "Yusuf u Zuleyha", first began to appear in XIIIth century, through Cami's mathnawi translation. These works, which begins with the first Turkish mathnawi, Ali's "Kıssa-i Yusuf", continues until XIX.th century, covers a long period which includes Ottoman's Empire's foundation, growth and decline periods.

In the reviewed mathnawies, it has been observed that the poets were interpreting the historical events of Egyptian government administration and social life from their own time perspective, based on the narration story of "Tales of Prophets", "Koran" and "Torah". Therefore, this enables us to see early and late term of Ottoman's daily life in this 3000 years old ancient story

Adding the comments of Otoman poets and government authorities to the character that drawn in Koran and Torah and existence of an approach to the

* Erzurum Atatürk Lisesi Edebiyat Öğretmeni.

ancient Egyptian palace and community life through Otoman traditions, enriches the social structure features in “Yusuf u Zuleyha” mathnawies

In this work, fundamental dynamics determining the social life structure such as government administration, law, architecture, commerce and marriage-family relations will be comparatively studied by the help of the Works of Ali, Sule Fakih. Darir, Hamdi, Kemalpaşazade, Taşlıcalı Yahya, Şerifi and Esad.

Key Words: Story of Yusuf, Social life, Government administration, law, architecture, family, commerce

Giriş

“Yusuf u Züleyha” hikâyesi orijinini Hz.İbrahim’in üçüncü nesil torunu olan Yusuf Peygamberin öz yaşam öyküsünden ve bunun kutsal kitaplardaki anlatısından alır. Tüm semavi dinlerin kültüründe önemli bir yere sahip olması hasebiyle, tarihin her döneminde sanatın çeşitli dallarında tekrar tekrar ele alınmış, evrensel kültürde çok önemli bir ortak taban oluşturmuştur.

Ku’an’da “ahsen’ül- kasas” olarak vasıflandırılmasının da büyük etkisiyle, İslam edebiyatlarında “Yusuf u Züleyha”, her şairin en güzelini yazmak için yarıştığı sevilen bir konu olmuştur.

XIII. Yüzyıldan günümüze kadar yazılan eserler üzerinde yapılan karşılaştırmalı çalışmamızda karşımıza çıkan en ilginç özelliklerden biri de hikâyede sosyal hayatın yansımalarıdır. Devlet yönetiminden aile yapısına, hukuktan maliyeye sosyal hayatın her alanı bu kadim hikâyeye renkli bir fon oluşturmaktadır.

1. Devlet İdaresi

1.1 Yönetici Sınıf

1.1.1 Hükümdar

“Yusuf Züleyha” mesnevilerinin tamamında anlatıldığı şekliyle Mısır ülkesinde tahtın sahibi “Şah”, “Sultan”, “Melik” unvanını taşıyan kişidir. Ülkenin idaresinde birinci söz hakkını taşımasına rağmen yetki ve otoritesini “aziz” unvanı taşıyan yardımcısıyla paylaştığı, gerek kutsal kitaplardan ve onların yorumlarından, gerekse edebi eserlerden anlaşılmaktadır.

Mesnevilerde, Mısır’ın zamanın en iyi yönetilen, en güçlü devletlerinden olduğu ifade edilir. Bu vesileyle ideal bir devlet adamının taşıması gereken vasıflara da işaret edilir.

H.Hamdî eserinde Reyyan ve Yusuf'un halka karşı cömert oluşlarını örnek göstererek, devlet erkânının fakirlere ikram ve ihsanda bulunmaları gerektiğine işaret eder (400-401)

Mesnevilerde “sultan” unvanını taşıyan kişiden beklenen bir diğer vasıf, bilgili ve feraset sahibi olmasıdır. Gerek Taymus, gerek Reyyan, gerekse de Yusuf, bilgili ve idareci vasıflarını haiz kişilerdir. Her üçü de karşılaştıkları durumu değerlendirip eylem planı yapabilen pratik yöneticiler olarak görünürler.

Darir'in mesnevisinde Reyyan'ın otuz iki dil bildiği ve hepsiyle Yusuf'u sınağığı, sonra onun kökenini ve dinini incelediğı bildirilir:

*Otuz iki dil bilirdi padişah
Bilmedi ibri dilini kaldı âh*

*Otuz iki dilce Yusuf söyledi
Padişah anı taacüp eyledi*

(Darir, s.226/b.1065- 1066)

Kemal Paşazade'de Sultan, Yusuf'u önce dinler sözlerini tartar. Sonra da rüyasına getirdiğı yoruma göre nasıl bir planı olduğunu anlatır. Tüm bunlar hükümdara Yusuf'un iş idaresi alanındaki bilgi ve donanımını ifşa eder. Tam bir kanaat hasıl olunca Yusuf'a “mansıp” verir.

1.1.2 Aziz

Ülkenin tüm idari işlerini sultan adına üstlenen kişi. Mısır devletinde Aziz, sultanın baş danışmanı olarak hemen hemen ona denk bir otoriteyi paylaşır.

Yusuf, aziz olunca kıtlığa karşı önlemler alır. Yedi bolluk yılında halka bol miktarda ekin ektirir ve ekinin yarısını ambarlarda saklar. Halka, ne şekilde ekin ekeceklerini ve hasat edilen ürünün ne şartlarda saklanması gerektiğini de öğretir.

*Arpa buğda sapı birle gizlenüz
Ol küllisi kızkık için gözlenüz*

*Sapı birle ne kadar durur ise
Çürümez on yıl eğer kalır ise*

(Darir,s.219/ b.986-987)

Kıtlık yılları geldiğinde elindeki stokları halka satarak devlet hazinesini doldurur. Mısır hazineleri altın, mücevher ve değerli mallarla zenginleşirken, yoksul ve kimsesizleri de devlet hesabına himaye eder.

*Geldi bu kez şehri halkını hisab
Kamusun yaz adını der-kitap*

*Öksüz oğlan u dul avrad varıdı
Şöyle kim dünyelikde eli tarıdı*

*Bunlarınçün kıldı riayet hümam
Günde yüz binine virirdi taam*

(Darir, s.231/b.1125-1127)

Bazı mesnevilerde halk, mal varlığını tüketince önce arazilerini sonra oğullarını karşılık olarak verir. Ellerindeki ürün tükenince kendilerinin kulluğa kabul etmesini ister. Yusuf, onları azad eder, dualarını alır. Tüm halk onun bu davranışı sebebiyle imana erer.

*Kamu bir gezden sana olduk esir
Gerek ise sat gerek ko ya emir*

*İy halayık tanrı aşkına kamu
Azad olun kamunuz benden amu*

(Darir,s.234/ b.1163-1154)

Hamdi'nin mesnevisinde Yusuf, iman etmelerini şart koşarak onları azad eder:

*Kail olup bu şarta pir ü cüvan
Doldı Mısır'a hidayet-i iman*

(Hamdi, s.401)

1.1.3 Diğer Devlet Erkânı

Mesnevilerde, “Mısır begleri”, “ulular”, “âyân”, “vezir” ifadeleriyle yer alan Sultan'ın maiyeti, kendileriyle istişare edilen ve devlet işlerini yürüten kişiler olarak çeşitli vesilelerle anılırlar.

Mısır'da, devlet yönetiminde kâhinlerin de önemli yer işgal ettikleri öncelikle Tevrat-Talmut metinlerinde görünmektedir. Hükümdarın rüyasını yormak konusunda çaresiz kalan kâhinler, sarayda çok önemli bir mevki işgal

etmektedirler. Tevrat çıkışlı metinlerde, Hükümdar, rüyasına güzel bir yorum getirerek kendisini büyük bir sıkıntıdan kurtaran Yusuf'u baş-kâhini Potifera'nın kızı Asenat'la evlendirerek taltif eder.

Mubir/ müneccim gibi adlarla anılan rüya tabircilerinin sarayda önemli bir yer işgal ettikleri mesnevilerde de görülebilir. Sultan Reyyan, gördüğü rüyayı yordurmak istemiş, sarayda beyler ve ayanla birlikte saray müneccimleri de toparlanıp istişare etmişlerdir.

*Begler ü ayan ana hep geldiler
Padişaha karşı hizmet kıldılar*

*Var idi anda müneccimler dahi
Pâdişâha geldiler anda dahi*

*Her biri kendüye bir yir virür
Şah bunlara gördüğü düşü dir
(Darir,s.215/ b.942-945)*

1.2.Devlet Törenleri

1.2.1 Tahta Çıkma Törenleri

Ali, Sula Fakih ve Şeyyat Hamza'nın mesnevilerinde Züleyha'nın eşi Kıtıfır/ Kanzafâr sultandır. O ölünce yerine kardeşi Reyyan geçer. Hil'at kuşanır, taç takar. Şenlikler yapılır. Genel af ilan edilip zindanlar boşaltılır.

*Yerine kardaşı Reyyan oturur
Sultanlık hükmün yerine getirir*

*Zindan ehlin kamusun azat kılır
Korlar anda Yusuf'u yalnız kalır
(Şeyyat Hamza, s. 65)*

Bu motifin bir benzeri Sula Fakih'de ve Darir'de geçer. Yusuf, sultanın taç giyme törenine benzer bir törenle azizlik makamına oturur. O da hil'at ve altın taçla donanır. Sultandan genel af ilan etmesini ister. Zindanlardaki mahkûmlar salınır.

*Yusuf şefaatin kıldı kabul
Zindan ehli azad oldu buldı yol
(Şeyyat Hamza, s.77)*

Tüm mesnevilerde, Yusuf'un zindandan çıkarılıp saraya götürülmesi ve "aziz"lik makamına oturması şerefine düzenlenen devlet törenleri geniş yer bulur. Devlet erkânı ve orduyla birlikte geniş halk kitlelerinin de katıldığı ve bizzat sultan tarafından düzenlenen devlet töreni tam bir şenlik havasında geçer. En ayrıntılı ifadesini Hamdi'nin mesnevisinde bulan şenliklerde "nisar/saçı saçma" geleneği dikkat çeker. Öncelikle devlet erkânı tabak tabak altın ve çeşitli kıymetli taşları saçarlar. Buna zengin köşklere saçılan mücevherler eşlik eder. Şehrin tüm fakirleri etek dolusu altın, cevher, misk ve anber toplar.

*Kasr-ı şehden varınca zindana
Durdu saf saf dirildi meydâna*

*Mısr uluları bî-hisâb ü şümâr
Her birisi tutar elinde nisâr*

*Kimisinin tabak tabak gevher
Tabla tabla kimisinin anber*

*Fukara bir tarafta hem nigerân
Ki kaçan dola sîm ü zer dâmân*

*Yûsuf oldu husrevâne revân
Bâd pây üzre çün gül-i handan*

*Hıl'at-i zer-keş ile pür-zîynet
Hây ü hûy arasında bâ heybet*

*Saçtı üstüne cümle sâhibküşk
Tabla tabla tabak tabak zer ü müşk*

(Hamdi, s. 370)

Görkemli törenlerle ve ordu mızıkası eşliğinde saraya getirilen Yusuf şerefine, sarayda asillere ve halka açık sofralarda ziyafetler düzenlenir. Çalgılı içkili meclisler kurulur.

*Dane vü zerde piriç ü şurba
Kalye bürani vü rişte zir-ba*

*Gah zülibe vü gâh paluzedür
Geh şeker börek nukl aludedür*

*Yidiler homı götürdiler giru
Mecli âlâtın götürdiler ilerü*

*Saki getürdi kadeh toldırdı câm
Sundi şaha la'l içinde la'l-i kâm*

*Saza geldi hoş muganni bâ –tarab
Yörüdi rakkas raks oldu aceb
(Darir, s.227/ b.1070-1077)*

Mesnevilerde devlet törenleriyle ilgili bir başka sahne de resmi karşılama törenidir. Sultanın baş danışmanı olan Aziz'in eşinin karşılanması devlet töreniyle yapılmıştır. Bir sultan kızı olan Züleyha ve maiyeti, Aziz, askerler ve devlet erkanının refakatinde görkemli törenlerle şehre girer.

*Hemândem bindi istikbale çıkdı
Çözüp sancak nakare çala çıkdı*

*Münadilerle tolup kişver-i Mısır
Gelür at arkasına leşker-i Mısır*

*Çıkar nedenlü varsa bây u yohsul
Hemin sultan kalur u bir nice kul*

*Serâser şehr-i Mısrun hâs u âmı
Bu istikbale çıkmışdı tamamı
(Kemalpaşazade, s.89-90/ b 784-787)*

1.3 Kölelik Sistemi

Mesnevilerde devlet düzeni ile ilgili bir diğer uygulama, kölelik kurumunun varlığıdır. Özgürlükleri var olmayıp sadece hizmet etmekle mükellef olan bu kişiler “gulâm”, “kenîz”, “bende”, “perestâr”, “kul” kelimeleriyle adlandırılır.

2. Hukuk Sistemi

Mesnevilerde hukukun işleyişine delalet eden durumlar şu şekilde tasnif edilebilir:

2.1-Hırsızlık

Hız.Yakup'un, Hız İbrahim'in "Suhuf"una bağlı Őeriatın hıkumlerini iŐlettięi gorumektedir. Yakup Őeriatına gore hırsızlık yaptığı sabit olan kişi, mal sahibinin koleesi sayılmaktadır.

*Ol zaman eyle idi Őer'-i resul
Düzd olur idi meta ıssına kul*
(Hamdi, s.62)

Annesinin olumunden sonra Yusuf'a bakan halası/ dadısı İnas, onu aşkla sevmektedir. Gün gelip, Yakup, oğlunu geri istediğinde, ondan ayrılmamak için Şöyle bir hile düzer: Yusuf'un beline aile yadigarı kıymetli bir kemer bağlar, (Hamdi, Yahya, Şerifi, Esad) ya da değerli bir boncuğu, bileziği üzerinde saklar (Süle Faki, Şeyyat Hamza) sonra da onu hırsızlıkla Őuęlar. Oğluna kavuŐmayı çok arzulayan Yakup bu durum karŐısında çaresiz kalır. Sonuçta Yusuf ancak, İnas'ın aniden olümüyle babasına kavuŐabilir.

Aynı planın benzerini Yusuf, kardeşi Bünyamin'i yanında tutabilmek için tertip edecektir. Kur'an'da ve tüm mesnevilerde geçen bu epizottan, aynı zamanda Yakup'un İbrahim dinine ait bir kuralın Mısır'da nasıl olup da uygulanabildiği konusunda düşünmesini sağladığını gormek mümkündür.

2.2 Sultana Suikast

Sultana suikast giriŐimiyle tutuklanan iki gençten birisi olan fırıncı (habbaz)ın Őuçu sabit gorumerek idama gönderilirken masum olduğuna kanaat getirilen "saki" hilat giydirilerek taltif edilir ve saraydaki işine iade edilir.

2.3-Zina ve hıyanet

Züleyha'nın saldırısından kaçarken kapıda efendisine yakalanan Yusuf, zina ve hıyanet Őuęlamasıyla karşı karŐıya kalır. Züleyha, böyle bir Őuçon karŐılıęının ölüm yahut ağır hapis cezası olduğunu hatırlatır.

2.4-İftira:

Sule Fakih'in mesnevisinde Sultan Reyyan'ın huzurunda haksız yere iftirada bulunduğu anlaŐılan Züleyha, sert bir Şekilde cezalandırılır. Mallarına el konarak saray çevresinden kovulur. Şeyyat Hamza'nın mesnevisinde de benzer bir ifade yer almaktadır.

3. Ticaret

3.1 Köle Alım-Satımı

Tüccar Malik'in kuyudan çıkardığı Yusuf'u kardeşleri kendi köleleri olarak satarlar. Geleneğe göre, köle satılırken öncelikle şeceresi beyan edilir; ardından kulun güzel vasıfları övülür. Bununla birlikte ayıplarını da söylemek satış anlaşmasının gereklerindedir. Yusuf'un ağabeyleri onu kuyudan çıkaran kervanın sahibine, Yusuf'u, "İbri" soyundan, "Hırsızlık", "yalancılık" ve "kaçaklık" gibi üç kusura sahip, kendilerine ait bir köle olarak tanıtırlar. Karşılığında nakit olarak takdir edilen 18 "yarmak/ pul/ akçe"ye razı olduklarını beyan ederler. Malik'le karşılıklı anlaşmalarını yazıya dökerek bir nevi satış sözleşmesi hazırlar ve sözleşmeyi Yakup'un mührüyle tasdik ederler. Bu sözleşme, mesnevilerin çoğunda "Beiname" Ali'de, Sula Faki Şeyyat Hamza 'da "biti" adıyla geçer. Tüm mesnevilerde yer alan bu motif, en tafsilatlı biçimde Hamdi'nin mesnevisinde ele alınmış bir satış akdi örneği "beynâme" adıyla verilmiştir:

*Dedi Mâlik ki bey'-nâme gerek
Hüccet olmağa hatt u hâme gerek*

*Yazdılar bunu kim benî Ya'kûb
Sattılar bir kulu be-küll-i uyûb*

*Nâmi Yûsuf gulâm-ı İbrîdir
Müşteri Mâlik-i haddâ'idir*

(Hamdi, s.142)

Şeyyat Hamza'nın mesnevisinde bu beyana ek olarak, tacirin gerçekten köle olup olmadığını sormak suretiyle Yusuf'u da antlaşmaya fiilen dahil ettiği görülür:

*Kul musun eyit sen bana der selim
Ana layık bazarını kılayım*

(Şeyyat Hamza, s. 23-24)

3.2 Köle Pazarı

Yusuf, Mısır'a getirildikten sonra tekrar satışa çıkarılır. Bu kez satışın açık artırma usulü yapıldığı görülmektedir. Şehir merkezinde kurulan pazarda metaı tanıtmak için münadiler bağırır. Mısır halkı toparlanır. Münadiler kölenin

vasıflarını över. Bu tanıtım etkili olur. Övgüleri duyan tüm şehir halkı gibi, Züleyha da övülen kulu görmek için Pazaryerine uğrar. (Hamdi,249)

Pazarda, herkes elindeki mal miktarınca bir değer biçmiş, arttırmayı Aziz kazanmıştır.

Şehir pazarındaki bu satışta, altın, gümüş, mücevher, kumaş, at gibi her türlü değerli metanın alışverişte karşılık olarak kullanıldığı görülmektedir.

*Metâ'-ı 'izzeti geldi mezada
Bahâ virdiler ol hayrû'l-'ibâda*

*Biri on ol kadar arturdu fi'l-hâl
Biri ana dahi katdı nice mâl*

*Birisi dahi virdi yüz bin altun
Dahi hem ağırınca dürr-i meknun*

*Bile yanınca nice la'l ü mercan
Nice kullar nice at nice kaftan
(Kemalpaşazade, s. 79)*

3.3 Diğer Alışverişler:

Alışveriş'e dair ikinci önemli bölüm, kıtlıktan etkilenen halkın ve civar ülkelerden gelenlerin bedel karşılığı tahıl alışlarıdır. Maliyeden sorumlu vezir olan Yusuf, bolluk yılları boyunca ambarları doldurur. Kıtlik zamanı geldiğinde, altın gümüş, mücevher, kumaş, köle gibi bedeller karşılığı devlet adına halka satar.

4. Sosyal Yapılanmada Meslekler

Sosyal yapılanmada ve toplumsal hiyerarşide meslek erbabının her bir gurubu kendine özel mevki işgal eder. Mesnevilerde gözlemlenen söz konusu yapılanmada ilk sırayı devlet erkanının aldığı açıktır. Ardından “leşker”, “sipahi”, “ordu” kelimeleriyle tanımlanan askerler ve “kapıkulu” “çavuş” tabir edilen özel muhafızlar gelir. Sultan, devlet erkanı ve asillere hizmet sunan gurubun çoğunu “kul” “gulam” “perestar” “keniz” sözleriyle tanımlanan köleler teşkil etmektedir. Diğer hizmet elemanları ise: karavaş, “cevari” (Hizmetçi kız), “comesuy” (çamaşır yıkayıcı), “daye”, “halayık” olarak görülür. Sarayda görev yapan hizmetkâr ve muhafız sınıfı dışında “hazinedâr”, “gencur” (hazine bekçisi) gibi meslek isimleri de dikkat çekmektedir.

Ticaret erbabına ait meslek isimleri: “tacir”, “tüccar”, “bezirgan”, “şarabdar”, “habbaz/fırıncı” olarak örneklenebilir.

“Mimar”, “benna”, “münakkaş”, “musavvir”, “müzehhip” isimleri Züleyha’nın emsalsiz güzellikte bir saray inşa ettirmesi vesilesiyle anılır. Yapılan sarayın ihtişamı kadar nakış ve çeşitli süslemelerindeki incelik de uzun tasvirlerle anlatılır.

“Muganni”, “rakkas” isimleri törenlerde yapılan eğlenceler dolayısıyla anlatılır.

Münadiler: Gerek alış verişte Pazar yerlerinde gerekse günlük şehir yaşantısında halka duyurulmak istenen her konuyu sokaklarda bağırarak ilan eden kişilerdir. Mesnevilerde iki yerde görülür. Birincisi Yusuf Mısır pazarına çıkarıldığında münadiler halka bağırarak Yusuf’un meziyetlerini överek müşteri toplarlar. İkinci olarak da Yusuf’un aldığı ekonomik kararların halka ilan edilmesi tasvirlerinde görülürler.

“Müneccim” ve “mubir”in sarayda önemli bir mevkie sahip oldukları görülür. Gaipten gelen işaretleri yorumlayarak, yol göstermek zamanın adetlerine göre hayli itibar görmektedir.

5. Evlilik

En temel sosyal müessese olan aile yuvasının kuruluşu ve düzeni mesnevilerde geniş yer bulmaktadır. Evlilik kurumunun başlangıcı olan düğünlerin tasvirleri erken dönem eserlerinden olan Ali, Sula Faki ve Şeyyyat Hamza mesnevilerinde çok geniş yer bulmaz. Bu mesnevilerde öncelikle Züleyha’nın babası Taymus’un, Mısır Azizi’ne mektup yazarak kızını ona teklif etmesi ve kızına çeyiz olarak verdiği malların sayılması yer alır; ardından, düğünün ihtişamı ve halka yapılan ihsanların çokluğu kısaca anlatılır

Darir’de biraz daha geniş yer bulan düğün tasvirinde yine çeyiz olarak verilen malların sayılması ve Aziz’in bir sarayda ziyafet tertip ederek yoksul zengin tüm halka ihsanda bulunması anlatılır.(331-400.beytler)

Hamdallah Hamdi’nin mesnevisinde ise düğünün tüm safhaları en ayrıntılı tasvirlerle yer alır Burada geleneksel evlilik ritüellerini olduğu kadar, Osmanlı şehir kültürüne yerleşen uygulamalarıyla bir sultan düğününü tafsilatıyla görmek mümkündür.

Kemal Paşazade ve Şerifi’nin mesnevilerinde de -Hamdi’ninkine kıyasla daha küçük hacimli eserler olmalarına rağmen – düğün tasvirleri, saray ve şehir kültürünü tüm açıklığıyla yansıtacak ayrıntılarla doludur.

5.1 Kız İsteme

Evliliğin başlangıcında, geleneksel anlayışa göre, erkeğin kıza talip olması gerekir. Magrib Sultanı'nın güzelliği dillere destan kızı Züleyha, gelinlik çağa gelince civar ülkelerin sultanları örfe uygun olarak elçiler göndererek Sultan Taymus'tan kızını isterler. Kız istemeye kalabalık bir heyetin ve çok sayıda kıymetli hediyelerin gönderildiği tüm mesnevilerde yer almaktadır.

Züleyha, rüyasında âşık olduğu Yusuf'un Mısır Aziz'i olduğunu öğrenir ancak istemeye gelenler arasında Mısır elçileri yoktur. Evliliğin "kız isteme" ritüeliyle başlaması geleneği onu sevdiğine kavuşmak konusunda ümitsizliğe sevk eder. Babası Taymus ise pratik bir insandır. Mısır azizine, kızını ve kendisini küçük düşürmeyecek bir mektup yazar. Pek çok mesnevide Taymus Azize yazdığı mektubunda kızının güzelliğini ve tüm sultanların kızına talip oluşunu anlatarak; kızının ise rüya yoluyla kendisine âşık olduğunu ifade eder ve Aziz'den kızının derdine derman olmasını diler. Hamdi'nin mesnevisinde ise Taymus, kızının gururunu kurtarmak için doğrudan kendisine olan ilgisinden söz etmez de, onun Mısır ülkesine olan hayranlığından bahseder.(Hamdi; 219)

Sonuçta mektubu alan Aziz, geleneğe uygun olarak kalabalık bir heyetle kıymetli hediyeler göndererek Züleyha'yı ister.(Hamdi,221)

Mesnevilerde, kız istemeye gelen heyet ağırlanır, hediyeler verilir. Bu hediyeler atlar, kumaşlar, altın ve mücevherler, savaş aletleri gibi şeylerden oluşmaktadır. Heyet, gelini alarak yola çıkacaktır. Kızın babası da görkemli bir "gelin alayı" düzenler.

5.2 Çeyiz

Gelinin çeyizi debdebeli bir alayla saraydan çıkar. Şerefine, halka açık ziyafetler tertiplenir, eğlenceler düzenlenir, "nisar" saçılır. H. Hamdi'nin mesnevisinde bu ziyafetlerde sunulan yemeklerin adları da sayılır. Bunlar: kuzu biryani, kuş kebabı, tavuk kavurmaları, şir hurma, muhallebi, kandi helva, nebati leblebi, pilav, hırs, zerde, keşkek söğülme, herise, senbüse ve çeşitli çorbalarıdır.(Hamdi, 222)

Eğlenceler, ziyafetler ve tüm şenlikler sona erince gelin alayı görkemli törenler eşliğinde yola koyulur. Geline Mısır'a kadar askerler, köleler, hizmetkârlar ve kızın dadısı eşlik eder. Alayın en önemli kısmı da gelinin çeyizi ve onu taşıyan refakatçilerdir. İpekten kaftanlar giymiş, değerli taşlarla süslü kemerler kuşanmış, başlarında altından taçlar olan binlerce "Rumi" "Hitai" keniz ve gulam; her çeşit hediyeyle yüklü develer; güzel renkli döşemeler, ipekten yataklar, yatak taşımaya yarayan süslü "mefreş"ler; kutular dolusu eşsiz

inci ve mücevherler; “tabla”larla Çin miski ve anber bu çeyizde yer alan unsurlardandır. (Hamdi ,223)

Düğün alayının önemli bir kısmı da birbirinden değerli ve gösterişli cins atlardan oluşmaktadır. Sultan kızına çeyiz olarak bin tane seçkin at vermiştir. Atların renkleri ve cinsleri sayılır, onların “rüzgar ayaklı”, “karada kırlangıç”, “suda turna” gibi uçan hızlı ve güzelliği emsalsiz hayvanlar olduğu tasvir edilir.(Hamdi ,224)

Gösterişli cins atlardan sonra gelinin çeyizini taşıyan deve ve katır gibi yük hayvanlarına sıra gelir. Onlar da “fil bedenli” “ejderha gerden”li, ağır yük taşımaktan yorulmayan dayanıklı hayvanlar olarak tasvir edilir.(Hamdi, 224)

Hayvanlar değerli eşyalarla yüklenmişlerdir. Her biri mücevherlerle süslü, nakışlarla bezeli “came”ler, “dürc”ler, “table”ler ve “sandık”lardan sonra muhteşem süslemeleriyle gelinin tahtırevanı gelir. Dadı ve halayıkların eşlik ettiği tahtırevan ince nakışlar ve göz alıcı mücevherlerle süslenmiştir. (Hamdi,224)

5.3 Gelin Karşılama

Gelin alayı Mısır’a ulaşmadan önce Aziz’in habercileri gelişlerini duyurur. Mesnevilerde gelin alayının şehre yaklaşmakta olduğunu bildiren habercilere Aziz’in ihsanlarda bulunduğu, o andan itibaren şehirde törenlerin başlatıldığı, tüm halkın yollara dökülüp gelini beklediği tasvir edilir. Aziz, askerlerini, devlet erkânını, sadık adamlarını toparlayıp gösterişli bir karşılama alayı tertip eder. Davul, zurna gibi müzik aletlerinin eşlik ettiği merasim birliği, gelini şehre ulaşmadan karşılar. Gelin ve damat alaylarının buluşarak şehre girmesiyle de düğün şenlikleri başlar.

Bu gösterişli karşılama töreni tüm mesnevilerde fakat bilhassa, Darir, H Hamdi, Taşlıcalı Yahya, Kemalpaşazade ve Esad’da ayrıntılı tasvirlerle yer alır

*Azize geldi bir peyk-i beşâret
Zeliha geldigün itdi işâret*

*Sehasını ziyade şevketini
Sipah u leşker ü cem’iyyetini*

*Tonanup gitdiler begler agalar
Pür aldı cümle sahralar ovalar*

*Yigitler geldi gün-a-gün atlas
Şükûfe gibi tezyin oldu herkes*

*Mısırdan çıktı derya gibi adem
Sürür-ı sür ile handan u hurrem*

*Zeliha kesreti ile bu kesret
Karıştı bir birbirine itdi reftar
(Taşlıcalı Yahya,s.74)*

5.4 Düğün

Düğün merasimleri de en geniş olarak Hamdi'nin mesnevisinde yer alır. Aziz ve maiyeti gelin alayıyla buluşunca düğün şenlikleri hız kazanır. Aziz'in has askerleri elde kadeh, eğlenirler. Çalgılar çalınır, rakslar yapılır. Al duvak örtülü gelin alayın ortasına alınarak şehre doğru yürüyüş başlar.

*Cümle leşker hurûş u cûş ile
Her biri bir safa vü nûş ile*

*Sine çalardı zenci çâkerler
Kös zühre-cebîn meh-rûlar*

*Ortaya aldılar Züleyhâ'yı
Sanki seyyâre-i felek ayı*

*Gül yüzü üzre lâle gibi tuvâk
Elde peymâne dilde dâğ-ı firak
(Hamdi, s.233)*

Nil kıyısında düğün alayı halkla buluşur. Şenliklerin coşkusu artar. Eğlenceler, oyunlar, ziyafetler tertip edilir tabaklarla altınlar, mücevherler saçılır. Ali'nin mesnevisinden itibaren tüm mesnevilerde "nisar" geleneğinin yaygın uygulamalarını izlemek mümkündür. Devlet törenlerinde ve devlet erkanının düğün törenlerinde saçılan para ve kıymetli taşların bolluğu törenin büyüklüğüne denk olmak durumundadır.

*Eyle saçtı cevahirin ana il
Kulzüm-i güher oldu sahili Nil*

*Leb-i Nîl'i geçince ol dilber
Saçtı deryâ-yı âdem ana güher*

*Ol kadar düştü Nîl'e sîm ile zer
Pulunu akçe etti mâhîler*

(Hamdi, s. 234)

Yusuf ile Züleyha'nın düğünleri ise mesnevilerde çok geniş yer bulmaz. Mesnevilerde Yusuf'un Züleyha ile evlilik kararı Allah katında verilmiş, Cebrail aracılığıyla Yusuf'a emredilmiştir. Gençliğini ve güzelliğini yeniden kazanan Züleyha ile düğünlerinde Yusuf, tüm halka ziyafet verir. Düğün töreni sade ve debdebeden uzaktır. Hamdi'nin mesnevisinde bunlara ilaveten, "dîn-i Halîl üzre" nikah kıyılması ve yeniden genç bir gelin olan Züleyha'nın süslenişi anlatılır. (389-390)

5.5 Hacle:

Gelin odası, gerdek anlamlarına gelen "halce" nin hazırlanışı da şehir kültüründe yer eden düğün geleneklerinden biridir. Esad'ın mesnevisinde adı geçmektedir. (827)

Sula Faki 'de Züleyha, muhteşem bir düğünün ardından aynı ihtişamı yansıtan gelin odasına alınır; iki vezir sultana sağdıç olarak yanlarında bulunur. Vezirler ve hizmetkârlar huzurunda Züleyha'nın eli Sultan Kuteyfar'a verilir. (S.Fakih,s.165)

6.Giyim Kuşam

6.1 Giyim Eşyalarının Kazandığı Sembolik Değer

Mesnevilerde giyim kuşamdan gündelik ihtiyaç malzemesi olarak hiçbir zaman bahsedilmez. Giyinmek sosyal hayat içinde önemli bir değer taşır. Çoğu kez bir makama, mevkiye yükseltilmeyi ya da bir makamdan tenzil edilmeyi gösterir. Bu bağlamda, mesnevilerde "hil'at -kaftan kuşandırmak", "pirahen" giydirilmek ya da üzerinden hilatin soyulması "palaskaya sokulmak" olarak görünür. Bazen de içinde bulunduğu kederli ya da mutlu hali yansıtmaya yarar.

Mesnevilerde de Yakup'un Yusuf'u kendi eliyle süsleyip giydirmesi ona verdiği özel değerın göstergesi olarak karşımıza çıkar. Bunun en belirgin örneğini Hamdi'nin mesnevisinde buluruz. Bir bayram günü, Yakup, Hz. İbrahim'e ateşin gül bahçesine dönüştüğü o imtihan gününde Cebrail eliyle kuşandırılan cennet giysisini oğlu Yusuf'a giydirir. Burada niyet Cebrail vasıtasıyla sunulan vahiy halkasına Yusuf'u dahil etmektir.

*Ol kamisi ki giydi İbrahim
Gülşen oldukta ana nâr-ı azîm*

*Emr olup Cebra'ül'e Hazretten
Ki getirmiş idi anı cennetten*

(Hamdi, s.66)

Kardeşleri onu kuyuya attıklarında üzerinden babasının giydirmiş olduğu değerli giysiyi-ki bu giysi Hamdi'de İsmail'e kurban olacağı gün cennetten indirilen gömlek (80) olarak geçer- çıkarırlar. Ona bu kez Cebrail, cennetten bir gömlek getirir ve böylece Allah tarafından taltif edildiği görülür. (Ali,Sula Fakih, Hamdi)

Yusuf'u kuyudan çıkararak kervan sahibine onu kusurlu bir köle olarak tanıttınca bu kez Malik onun üzerinden giysisini alır ve onu aşağıladığını vurgulamak için "palas"(Ali) "palaska" "peşmine" (Hamdi)

*Yaraşır mıydı ol kamer-sîne
Ki giyeydi bir eski peşmine*

(Hamdi,s.143)

Malik Yusuf'un değerini anlayınca üzerindeki eski şeyleri çıkarır güzel giysilerle onu taltif eder.

*Hoş harirler malik ana geydürür
Paluze helva küliçe yedirür*

(Darir, s. 159)

Köle pazarından satın alınan Yusuf'a Züleyha kat kat hilat kuşandırır. Sosyal durumu kölelik olan birine böyle bir iltifatın yapılması onun taltif edildiğini aile tarafından köle değil, oğul olarak kabul edildiğinin göstergesidir.

*Yûsuf aydur bu iş nite reva ola
Bu ton keymek reva midur yanî kula
Oşbu işi kamular mayüb kıla
Bu tonları azîz dahi keymez imdi*

(Ali, s.165)

Devlet ritüelinde de "Hil'at" kuşandırmanın bir kişiye paye vermek anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Yusuf'u zindandan çıkarmak dileyen hükümdar ona hilat giydirir.

*Görklü hil'at giydirin halk tanlayu
Getirin anı bana ağırlayü*

(Şeyyat Hamza, s. 70)

Züleyha Yusuf'un kendisine ram olmayıp, direnmesi üzerine onu cezalandırmaya karar verir. Üzerinden hilatini çıkarır. Melik Reyyan'ın huzuruna çıkıp ondan şikayetçi olur itaatsizlik suçundan hapse girmesini ister.

6.2 Nikap örtünmek

Mesnevilerin pek çoğunda aziz olduktan sonra Yusuf'un nikap örtündüğünü, bunun o zamana ait bir gelenek olduğunu görüyoruz.

*Ol zamanda kaide idi
Yüzüne sultan nikap eyler idi*

(Şeyyat Hamza, s. 106)

Darir, nikap örtünmeyi güzelliğin kem nazardan sakınması olarak yorumlar:

*İllâ yüzi görklüdür alur nikâb
Görmesün Ülker diyü ya afitab*

(Darir, b.1239)

Aziz olan Yusuf'un yüz örttüğü şu vesilelerle de ifade edilir:

Yusuf halka dağıtacak buğday bulamayınca Allaha iltica eder. Rezzak olan Allah'tan halkı için rızık diler. Cebrail halka rızık olarak yüzünün nikabını açmasının yeterli olacağını bildirir.(Darir, s. 235)

Yusuf, tahıl almaya gelen kardeşlerini yüzünün nikabıyla karşılar bu sayede tanınmaz.

6.3 Giyim Eşyaları:

Eserde kadın ve erkek giyimiyle ilgili olarak yer alan unsurların tespit edilebilenleri şunlardır: Erken dönem eserlerde: “bezek”, “atlas”, “kaba”, “kale”, “bilezük”, “ton” “harir” “yün” kelimelerinin geçtiği görülür. Hamdi'den itibaren bilhassa Hamdi, Kemalpaşazade ve Yahya'da giyim kuşam ve aksesuara dair çok sayıda eşya ismi geçmektedir. Bunlar: tâc,dihîm, efser, girîbân , kemer-bend /kemer-beste, nikap, taylasan(şal), zünnar gibi aksesuarlar; harir, ipek, atlas, diba gibi kumaş adları; hil'at, kaftan pirahen, Kamis, gömlek, palas, peşmine, çul, came, hulle, hulle-i

istibrak (atlastan yapılmış elbise), kaba gibi giyim eşyaları; inci, mercan, yakut, la'l, zer, zeberced, altun, gümüş, elmas, tavr (gerdanlık), yare (bilezik), halhal, hatem (yüzük biçiminde mühür) ıkd (inci dizisi), lü'lü-leal (inciler), minu (zümrüt), piruz (firuze) gibi zinet eşyaları; Sürme-tutiya, rastık, lale-reng (allık), gülab, anber, misk, şane (tarak), hınna, kuhl (sürme) gibi süs eşyalarıdır.

7. Mimari Özellikler ve Dekorasyon

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde yer alan mimari ve dekoratif unsurlar dönemin sosyal hayatına ışık tutacak ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Mesnevilerde tespit edilen mimari yapılar kadar, yapıların iç dekorasyonu da detaylı tasvirlerle resmedilmektedir. Ali, Sula Faki, Şeyyat Hamza'nın mesnevileri gibi erken dönem eserlerinde iç ve dış dekorasyon daha genel sıfatlarla tasvir edilirken, mimari yapılar Darir'de daha detaylı, Hamdi ve Taşlıcalı Yahya Bey'in mesnevilerinde ise oldukça ayrıntılı ve geniş olarak ele alınmıştır.

Mesnevilerde karşılaşılan mimari terimlerin bir kısmı "çadır" "çetr" "hayme" "bargah" "külbe" "saz" "sakf" "mismar" gibi göçebe yapıyı aksettiren kelimelerdir ki bunlar daha ziyade "Kenan" anlatılarında geçer; şehirli kültürü yansıtan mimari terimler şunlardır: "Saray", "köşk", "kasr" "kaşane" "hane" "hamam" "dergah" "bina" gibi yapı isimleri; "tak" "kubbe", "revzen" "havz" "ferş" "mermer" "der" "divar" "kapu" "tak" "eyvan" "gülzar" "gülşen", "çeşme", "ayine" "nakş" ve "murassa".

Mesnevilerde Mısır'ın mimari yapısı ile ilgili tasvirlerde, şehir merkezinde köşkların yer aldığı, Sultan ve Aziz'in ise "saray" ve "kasr" gibi yapılarda ikamet ettiği görülür. Şehir dışına doğru zenginlerin kır evleri olduğu, Züleyha'nın zindana yakın olabilmek amacıyla kendisine böyle bir sayfiye yaptırmış olmasından çıkarılabilir. Yine, şehrin kenar semtlerinde "saz" ve "külbeler" Züleyha'nın yoksulluk günlerinde içinde barındığı mekan olarak tasvir edilmektedir.

Ali ve Şeyyat Hamza mesnevileri gibi erken dönem eserlerde saray dekorasyonu masal dekorunu andıran tasvirler dikkat çekmektedir. Dadı, Züleyha'ya yaptırması gereken sarayın vasıflarını sayar. Bu saray, mermer (Ş. Hamza) ya da sırça (Ali) sütunlar üzerine kurulu olmalı, altından direklerle inci salkımları dolanmalı, altından ağaçlar dikilip, zümrüt zebercet yapraklarla süslenmeli, bu ağaçlarda ayrıca mücevherlerden yapılmış kuşlar konmalıdır. (Şeyyat Hamza, s.45) Ali'de buna ilaveten gümüşten buzağı, altından yapılma ve değerli taşlarla süslü at heykelleri de sarayı süsleyen dekorlar arasındadır. (Ali, s.173)

8. İnanışlar

8.1 Nazar/Göz değmesi

Kur'an-ı Kerim'de Yusuf kıssası anlatılırken Hz. Yakup'un oğullarını Mısır'a gönderdiği vakit onların şehre girmeleri hakkında onlara şöyle tavsiyede bulunduğu zikredilmektedir:

"(Yakup) dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin. Ayrı ayrı kapılardan girin (ki size nazar değmesin.) Yine de Allah'ın takdir ettiği bir şeyi ben sizden gideremem. Hüküm ancak Allah'ındır. Ben ona güvenip dayandım. Tevekkül edenler de yalnız ona güvenip dayanmalıdırlar. (Yusuf, 12/67)

Yakup'un böyle davranmasının sebebi, insanların, çocuklarına "nazar" etmelerinden korkması olarak yorumlanmıştır. Zira onlar, çok güzel fizikî yapıya sahip idiler.

İsabet itdi zehr-i dide-i bed

Anunçün düşdi bu hâle o gül-hâd

(Esad Paşa; 484)

8.2 Gaipten Gelen İkazlar

Mesnevilerde Yusuf'u kuyudan çıkararak kervancılardan başlayarak, yol boyu uğradıkları Askalan, Ariş, Bisar, Nablus halklarının ve Mısır'lıların gaipten gelen işaretlere ve onların yorumlarına çok önem verdikleri görülmektedir.

Hamdi'nin mesnevisinde, Yakup, Yusuf'u yıkadığı leğende suyun titreşimlerinden anlam çıkarmış ve bunun olabilecek kötü şeylerin habercisi gibi görmüştür (Hamdi, 79)

Kervancılar önce annesinin mezarına rastlayıp onu ziyarete giden Yusuf'u ağabeylerinin dediği gibi kaçma niyetinde zannederler. Kervancılardan biri onu kırbaça döver. O zaman, bir bulut şiddetli bir fırtına çıkarır. Kervan halkı bunu hemen ilahi bir ikaz olarak yorumlar. Yusuf'tan af dileyip izzet ikram ederler ki, o anda bulut üzerlerinden kalkar. Bu davranış mesnevilerde Medyen'li olarak geçen kervancıların gaipten gelen haberlere karşı hassasiyetini gösterir. Ayrıca, Tüccar Malik de düşünde göğsüne giren güneşin üzerine yağın incilerin yorumunu yaptırmış, Ad kuyusundan bir değerli köle çıkaracağı sonucuna varmıştır. Bu yoruma isnaden "ad kuyusu"na rastlamayı özellikle ister. Hikâyeye, anlatıcılar tarafından katılan bu bilgiler, Kur'an kıssasında da geçen ve hikâyenin dönüm noktası olan, rüya tabiriyle gelen ikballe örtüşür mahiyettedir

Sonuç: Bu çalışmada, Sule Fakih, Darir, Hamdi, Kemalpaşazade, Taşlıcalı Yahya ve Şerifi'nin eserlerinden hareketle devlet idaresi, hukuk, mimari, ticaret, düğün, ziyafet, aile ilişkileri gibi sosyal yapılanmanın yansımaları karşılaştırmalı olarak işlenmiştir. "Yusuf u Züleyha" mesnevilerinde sosyal hayatın yansımaları hikayeye renkli bir arkaplan desteği sağladığı gibi okuyucular açısından da tarihi realiteleri sergileyen ve divan edebiyatının iddia edildiği gibi, sosyal gerçeklikten kopuk, salt soyut bir edebiyat olmadığını gösteren ilginç tespitler sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akşemseddinzade Hamdallah Hamdi, *Yusuf u Züleyha*, (Hazl: Naci Onur) Ankara, 1991.
- DOLU, Halide, "*Yusuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar*", Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, 1952, C. 4, S. 423)
- Erzurumlu Darir, *Kıssa-i Yûsuf u Züleyhâ* (Haz: Leylâ Karahan) Ankara, 1994.
- Kemal Paşazade, *Yusuf u Züleyha: Seçmeler* (Haz. Mustafa Demirel) Ankara, 1983.
- KÖKTEKİN, Kazım *Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.
- LEVEND, Ağâh Sırrı. "*Hamdi'nin Yusuf u Züleyha'sı*". TDAY Belleten ,1968, s.71-117
- Şerîfi, *Yûsuf u Zelihâ* (Haz. Zuhâl Kültürel) İstanbul, 2001.
- Şeyyad Hamza, *Yusuf ve Zeliha* (Haz. Dehri Dilçin) İstanbul, 1946.
- Taşlıcalı Yahya Bey, *Yusuf ve Zeliha* (Haz. Mehmet Çavuşoğlu) İstanbul, 1979.
- UYGUR, Sinan, *Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003.